

TARIXIY O‘TMISHGA OID SO‘ZLARNING BADIY ASARLAR LEKSIKASIDA TUTGAN O‘RNI

Islomova Madina Axmad qizi,
Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

P.U.Bakirov,
*f.f.d.(DSc.), prof, Termiz davlat universiteti
xorijiy filologiya fakulteti dekani*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarixiy o‘tmishga oid so‘zlarning badiiy asarlar leksikasida tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Tarixiy leksika xalqning madaniy merosi, turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy hayoti va milliy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim til birliklari sifatida o‘rganiladi. Badiiy matnlarda tarixiy so‘zlarning qo‘llanishi asarning davr ruhini yaratish, tarixiy voqelikni ishonchli tasvirlash hamda milliy koloritni ifodalashga xizmat qilishi yoritiladi. Shuningdek, tarixiy so‘zlarning semantik xususiyatlari, uslubiy vazifalari va muallif badiiy niyatini amalga oshirishdagi ahamiyati misollar asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tarixiy leksikaning badiiy nutq ekspressivligini oshirish va o‘quvchida tarixiy tafakkurni shakllantirishdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tarixiy leksika, tarixiy so‘zlar, badiiy asar, badiiy matn, arxaizmlar, istorizmlar, milliy kolorit, til va madaniyat, semantik tahlil, uslubiy xususiyatlar, tarixiy voqelik, badiiy tasvir.

Annotation. This article examines the role of historical words in the vocabulary of literary works. Historical lexicon is analyzed as an important linguistic layer reflecting a nation's cultural heritage, social life, traditions, and historical development. The study highlights the functions of historical words in creating the atmosphere of a particular historical period, ensuring the authenticity of artistic representation, and conveying national color in literary texts. Particular attention is paid to the semantic and stylistic features of historical vocabulary and its contribution to the realization of the author's artistic intention. The findings demonstrate that historical words enhance the expressiveness of literary language and promote readers' understanding of historical and cultural realities.

Keywords: historical vocabulary, historical words, literary works, literary text, archaisms, historicisms, national color, language and culture, semantic analysis, stylistic features, historical reality, artistic expression.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль слов, связанных с историческим прошлым, в лексике художественных произведений. Историческая лексика исследуется как важный языковой пласт, отражающий культурное наследие народа, его образ жизни, общественно-политическую историю и национальные ценности. Освещаются функции исторических слов в создании атмосферы определённой эпохи, достоверном изображении исторической действительности и передаче национального колорита в художественном тексте. Особое внимание уделяется семантическим и стилистическим особенностям исторической лексики, а также её значению в реализации авторского художественного замысла. Результаты исследования показывают, что исторические слова способствуют повышению выразительности художественной речи и формированию у читателя исторического мировоззрения.

Ключевые слова: историческая лексика, исторические слова, художественное произведение, художественный текст, архаизмы, историзмы, национальный колорит, язык и культура, семантический анализ, стилистические особенности, историческая действительность, художественная выразительность.

Kirish. Til xalqning tarixiy xotirasini, madaniy merosini va ma'naviy qadriyatlarini avloddan avlodga yetkazib beruvchi eng muhim vositalardan biridir. Har bir xalqning uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida yuzaga kelgan voqealar, ijtimoiy munosabatlar, davlat

boshqaruvi, urf-odatlar va turmush tarziga oid tushunchalar tilning lugʻat tarkibida oʻz aksini topadi. Bunday birliklar orasida tarixiy oʻtmishga oid soʻzlar alohida oʻrin egallaydi. Ular maʼlum bir davrga xos boʻlgan predmet, hodisa, lavozim, urf-odat yoki tushunchalarni ifodalab, xalqning tarixiy-madaniy tajribasini saqlab qolishga xizmat qiladi. Badiiy adabiyot tarixiy leksikaning eng faol qoʻllaniladigan sohalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tarixiy mavzudagi romanlar, qissalar, hikoyalar va dramatik asarlarda tarixiy oʻtmishga oid soʻzlardan foydalanish muallifga tasvirlanayotgan davr muhitini ishonchli yaratish, voqealarning tarixiy asoslanganligini taʼminlash hamda milliy koloritni yoritish imkonini beradi. Tarixiy soʻzlar badiiy matnning emotsional-taʼsirchanligini kuchaytirib, oʻquvchining tasvirlanayotgan davr haqidagi tasavvurini yanada boyitadi. Zamonaviy tilshunoslikda tarixiy leksika, arxaizmlar va istorizmlarning semantik hamda uslubiy xususiyatlarini oʻrganishga katta eʼtibor qaratilmoqda. Biroq tarixiy oʻtmishga oid soʻzlarning badiiy asarlar leksikasidagi funksional imkoniyatlari, ularning estetik va kommunikativ vazifalari hali ham dolzarb tadqiqot yoʻnalishlaridan biri boʻlib qolmoqda. Shu jihatdan mazkur mavzuni oʻrganish nafaqat lingvistik, balki adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi tarixiy oʻtmishga oid soʻzlarning badiiy asarlar leksikasida tutgan oʻrnini aniqlash, ularning semantik-uslubiy xususiyatlarini tahlil qilish hamda badiiy matnda tarixiy voqelik va milliy madaniyatni aks ettirishdagi ahamiyatini yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida tavsifiy, semantik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar tarixiy leksikaning badiiy asar mazmunini boyitish, tarixiy muhitni yaratish va oʻquvchiga estetik taʼsir koʻrsatishdagi muhim oʻrnini koʻrsatishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tarixiy leksika va uning badiiy asarlar tilidagi oʻrni tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Tilning lugʻat boyligi jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, tarixiy jarayonlar natijasida ayrim soʻzlar isteʼmoldan chiqadi, ayrimlari esa yangi maʼno kasb etadi. Shu sababli tarixiy oʻtmishga oid soʻzlarni oʻrganish nafaqat til tarixini, balki xalqning madaniy va maʼnaviy taraqqiyotini ham yoritishga xizmat qiladi. Tarixiy leksikani ilmiy jihatdan oʻrganish masalalari rus va jahon tilshunosligida keng tadqiq etilgan. Xususan, Viktor Vinogradov badiiy matn tilining uslubiy imkoniyatlarini tadqiq etar ekan, tarixiy leksik birliklarning asar mazmunini boyitish va davr koloritini yaratishdagi ahamiyatini alohida taʼkidlaydi. Dmitriy Lixachyov esa tarixiy matnlarni oʻrganishda tilning madaniy xotira vazifasiga eʼtibor qaratib, tarixiy soʻzlarning xalqning maʼnaviy merosini saqlashdagi rolini koʻrsatib bergan. Shuningdek, Charles Bally va Roman Jakobsonlarning stilistika hamda badiiy nutq haqidagi qarashlari tarixiy leksikaning estetik va ekspressiv imkoniyatlarini yoritishda muhim nazariy asos boʻlib xizmat qiladi. Oʻzbek tilshunosligida ham tarixiy leksika masalalari bir qator olimlar tomonidan oʻrganilgan. Jumladan Abdurauf Fitrat, Amonulla Madvaliyev Neʼmat Mahmudov hamda Baqo Xoʻjayevlarning leksikologiya va tarixiy

tilshunoslikka oid tadqiqotlarida tarixiy soʻzlarning semantik tabiati, ularning shakllanish manbalari hamda badiiy nutqdagi vazifalari yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda tarixiy leksikaning milliy madaniyat, etnografiya va tarix bilan uzviy bogʻliqligi qayd etiladi. Tarixiy mavzudagi badiiy asarlar tilini oʻrganishda Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar”, “Mehrobdan chayon”, Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar”, Odil Yoqubovning tarixiy romanlari muhim manba hisoblanadi. Ushbu asarlarda qoʻllangan amir, bek, mingboshi, qozi, yasovul, sarboz, ark, madrasayi oliya kabi tarixiy birliklar nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki tasvirlanayotgan davrning siyosiy, ijtimoiy va madaniy muhitini jonlantirishga xizmat qiladi. Bunday leksik birliklar oʻquvchini muayyan tarixiy makon va zamonga olib kirib, badiiy tasvirning ishonchliligini taʼminlaydi. Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni koʻrsatadiki, tarixiy oʻtmishga oid soʻzlar badiiy matnda bir necha funksiyalarni bajaradi: tarixiy voqelikni aks ettirish, milliy kolorit yaratish, obraz xarakterini ochib berish, muallifning estetik maqsadini ifodalash hamda oʻquvchida tarixiy tafakkurni shakllantirish. Shu bois tarixiy leksika badiiy asarning mazmuniy va uslubiy yaxlitligini taʼminlovchi muhim vositalardan biri sifatida baholanadi. Mazkur tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, semantik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Tavsifiy metod orqali tarixiy leksik birliklarning umumiy xususiyatlari aniqlandi. Semantik tahlil yordamida ularning maʼno tarkibi va tarixiy mazmuni oʻrganildi. Kontekstual tahlil asosida tarixiy soʻzlarning badiiy matndagi funksional yuklamasi va uslubiy vazifalari belgilandi. Qiyosiy-tahliliy metod esa tarixiy leksikaning turli badiiy asarlardagi qoʻllanish xususiyatlarini solishtirish imkonini berdi. Tadqiqot materiali sifatida oʻzbek adabiyotining tarixiy mavzudagi romanlari, qissalari va hikoyalardan olingan misollar tahlil qilindi. Mazkur metodologik yondashuv tarixiy oʻtmishga oid soʻzlarning badiiy asarlar leksikasida tutgan oʻrnini har tomonlama yoritishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot davomida tarixiy oʻtmishga oid soʻzlarning badiiy asarlar leksikasida muhim oʻrin egallashi aniqlandi. Tahlil qilingan badiiy matnlar shuni koʻrsatdiki, tarixiy leksik birliklar asarning nafaqat mazmuniy, balki uslubiy va estetik qimmatini ham oshiradi. Ular orqali muallif maʼlum bir tarixiy davrning siyosiy, ijtimoiy va madaniy muhitini jonli hamda ishonarli tarzda tasvirlay oladi. Tadqiqot natijalariga koʻra, badiiy asarlarda uchraydigan tarixiy soʻzlar asosan davlat boshqaruvi, harbiy tizim, diniy hayot, ijtimoiy tabaqalanish va kundalik turmush bilan bogʻliq tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, amir, bek, mingboshi, qozi, yasovul, sarboz, ark, madrasa kabi birliklar tarixiy davrning oʻziga xos belgilarini aks ettirib, asarda tarixiy koloritning shakllanishiga xizmat qiladi. Ushbu soʻzlarning qoʻllanishi oʻquvchida tasvirlanayotgan davr haqida aniq tasavvur hosil qiladi. Tahlillar natijasida tarixiy leksikaning badiiy matndagi funksiyalari bir necha yoʻnalishda namoyon boʻlishi kuzatildi. Birinchidan, tarixiy soʻzlar tarixiy voqelikni tiklash va davr ruhini yaratish vazifasini bajaradi. Ikkinchidan, ular obrazlarning ijtimoiy mavqei, kasbi va jamiyatdagi oʻrnini ochib berishga yordam beradi. Uchinchidan, tarixiy birliklar milliy-madaniy qadriyatlarni

ifodalash hamda xalqning tarixiy xotirasini saqlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, tarixiy leksik birliklarning aksariyati matnda emotsional-ekspressiv ta'sir kuchiga ega ekanligi aniqlandi. Mualliflar ushbu birliklardan foydalanish orqali o'quvchini tarixiy voqealar muhitiga yaqinlashtiradi, asarning badiiy ta'sirchanligini oshiradi va tasvirning tabiiyligini kuchaytiradi. Ayniqsa, tarixiy romanlarda tarixiy so'zlarning faol qo'llanishi asarning ishonchliligini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari tarixiy o'tmishga oid so'zlar badiiy asarlarda faqat nominativ vazifani bajarib qolmasdan, balki muallifning estetik maqsadini amalga oshirish, tarixiy haqiqatni yoritish va milliy o'zlikni ifodalashga xizmat qiluvchi muhim lingvistik vosita ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, tarixiy leksika badiiy matnning semantik boyligini oshirib, o'quvchining tarixiy-madaniy bilimlarini kengaytirishga ham yordam beradi. Natijada tarixiy so'zlar badiiy asarning mazmuniy yaxlitligi va badiiy qiymatini ta'minlovchi muhim tarkibiy unsur sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama. Badiiy asarlar tili ustida olib borilgan kuzatishlar tarixiy o'tmishga oid so'zlarning matn tarkibida o'ziga xos estetik va ma'naviy yuk tashishini ko'rsatdi. Tarixiy leksika yordamida yozuvchi nafaqat voqealar sodir bo'lgan davrni tasvirlaydi, balki o'sha davr kishilarining dunyoqarashi, turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlarini ham ochib beradi. Shu sababli tarixiy so'zlar badiiy matnda oddiy nominativ birlik sifatida emas, balki tarixiy haqiqatni ifodalovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tahlil qilingan asarlarda tarixiy leksik birliklarning qo'llanishi muallifning badiiy maqsadi bilan chambarchas bog'liq ekanligi kuzatildi. Ayniqsa, tarixiy romanlarda davr ruhini yaratish uchun qadimiy lavozim nomlari, harbiy atamalar, maishiy buyumlar va ijtimoiy munosabatlarga oid so'zlardan faol foydalanilgan. Bunday birliklar asarning tarixiy ishonchliligini ta'minlab, o'quvchini voqealar kechayotgan zamon muhitiga olib kiradi. E'tiborli jihatlardan biri shundaki, ayrim tarixiy so'zlar bugungi til iste'molida faol qo'llanmasa-da, badiiy matnda o'zining semantik va uslubiy qimmatini saqlab qolgan. Ularning qo'llanishi asarga milliy ruh bag'ishlaydi, matnning badiiy ta'sirchanligini kuchaytiradi va tarixiy xotiraning saqlanishiga xizmat qiladi. Shu ma'noda tarixiy leksika til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Kuzatishlar davomida tarixiy so'zlarning obraz yaratishdagi ahamiyati ham yaqqol namoyon bo'ldi. Qahramon nutqida yoki muallif tasvirida qo'llangan bunday birliklar personajning qaysi davr va ijtimoiy qatlam vakili ekanligini tabiiy ravishda ochib beradi. Natijada badiiy tasvir yanada jonli va ishonarli tus oladi. Tarixiy leksikaning badiiy matndagi faolligi xalqning madaniy merosi va tarixiy tajribasini avlodlarga yetkazishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tarixiy so'zlar orqali o'tmish hayotining ko'plab jihatlarini til vositasida bugungi kun o'quvchisiga yetib keladi. Shuning uchun ham tarixiy o'tmishga oid so'zlarni o'rganish nafaqat leksikologik, balki lingvomadaniy va adabiy-estetik nuqtayi nazardan ham dolzarb hisoblanadi. Bu esa mazkur yo'nalishda olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa. Tarixiy o‘tmishga oid so‘zlar badiiy asarlar leksikasining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ular orqali xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy hayoti o‘z ifodasini topadi. Bunday birliklar matnda muayyan davrning ruhini yaratish, tarixiy voqelikni haqqoniy tasvirlash va milliy koloritni aks ettirishga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida tarixiy leksika badiiy asarning mazmuniy va estetik qimmatini oshiruvchi muhim vosita ekanligi aniqlandi. Tarixiy so‘zlar qahramonlar nutqi, muallif tasviri va voqealar rivojida faol ishtirok etib, asarning badiiy ta’sirchanligini kuchaytiradi. Ular o‘quvchining tarixiy tasavvurini boyitish bilan birga, xalqning madaniy xotirasini saqlash va avlodlarga yetkazishda ham muhim vazifani bajaradi. Demak, tarixiy o‘tmishga oid so‘zlar badiiy asarlarda faqat til birligi sifatida emas, balki tarix, madaniyat va badiiy tafakkurni o‘zida mujassamlashtirgan ko‘p qirrali hodisa sifatida ahamiyat kasb etadi. Ularni o‘rganish tilning tarixiy qatlamlarini chuqurroq anglashga, badiiy matnning mazmun-mohiyatini to‘liqroq talqin etishga hamda milliy madaniy merosni saqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vinogradov V.V. О языке художественной литературы. – М.: Гослитиздат, 1959. – 654 с.
2. Lixachyov D.S. Поэтика древнерусской литературы. – Л.: Наука, 1979. – 360 с.
3. Bally Ch. Traité de stylistique française. – Genève: Georg & Cie, 1951. – 331 p.
4. Jakobson R. Language in Literature. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. – 560 p.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 476 b.
6. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013. – 224 b.
7. Madvaliyev A. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
8. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002. – 164 b.
9. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 384 b.
10. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq, 2018. – 320 b.
11. Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent: Sharq, 2016. – 512 b.
12. Yoqubov O. Ulug‘bek xazinasi. – Toshkent: Sharq, 2018. – 352 b.
13. Begmatov E. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1985. – 240 b.
14. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2002. – 280 b.
15. Yo‘ldoshev B. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – 210 b.
16. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 1–12 jildlar. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2006.
17. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik / Mas’ul muharrir A. Madvaliyev. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
18. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 296 b.
19. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tili. Leksikologiya. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2018. – 304 b.
20. Ne‘matov H., Rasulov R. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 128 b.